

Mese, mítosz, misztikum

VÁRNAI JUDIT SZILVIA

Fekete István állatregényeiben

Egyetemi tanulmányait a Debreceni Egyetem (KLTE) magyar–angol szakán, majd a Szegedi Egyetem (JATE) angol–magyar fordító és tolmács szakán végezte, utána az ELTE és a Szegedi Tudományegyetem óradója volt. – Köszönettel tartozom Dr. Dobos Istvánnak e tanulmány első változatához egykor nyújtott támogatásáért. (V. J. SZ.)

Volt idő, hogy a magyar irodalomtörténet egyik legolvasottabb írójának, Fekete Istvánnak az írásai csak a Vigiliában és két másik lapban jelenhettek meg. Könyvei azóta számtalan kiadást mértek, az irodalomtudomány eddig — Sánta Gábor alapos kutatásait leszámítva — mégis keveset foglalkozott vele. Az olvasók körében töretlen népszerűségét és talán irodalomtörténeti besorolhatatlanságát is magyarázhatja, hogy minden művében a végtelenségig őszönös, őszinte és természetes tudott lenni, természetes alatt természetközelséget is értve. A természet Fekete István számára a jóság, a szeretet, a béke, az erkölcsi harmónia, a tisztaság biztosítója. Szinte minden művében fontos háttér, akár önálló szereplővé is előlép. Értelemszerűen fokozottan igaz ez állattörténeteire.

Gyermekkorától fogva rendkívül közeli kapcsolatban állt a természettel, és mezőgazdasági végzettsége és tapasztalatai, illetve vadászélményei is hozzájárultak ahhoz, hogy az állatokat etológiailag hitelesen tudja ábrázolni. Rövidebb állattörténeteket már az 1930-as években is írt, majd 1940-ben jelent meg a négy kisregényt tartalmazó *Csi* (halála után *Csí* címen), ebben a kötetben ekkor a címadó fecskeregényen kívül a rókáról szóló *Vuk*, illetve az ekkor még rövid terjedelmű gólya- (*Kele*, később *Tavaszi* címen) és bagolytörténet (*Hu*, később *Toronyban* címen) kapott helyet. 1944-ben folytatásokban jelent meg az *Emberek között*, amely voltaképpen nem állatregény: a szajkó elfogása és szabadon engedése az időbeli keretet adja meg a regényhez, egyébként csak megfigyelője az emberek világának. 1948-ban dolgozott töredékben maradt, végül elbeszélésként megjelent¹ hollóregényén (*Kró*). 1955-ben jelent meg a regény terjedelmű *Kele*, illetve a vidraregény, a *Lutra*. 1957-ben adták ki kutya-regényét, a *Bogáncsot*. Végül 1966-ban jelent meg *Hu* című regénye (halála után *Hú* címen).²

Az állatregény kifejezésről hajlamosak vagyunk mesei elemekre asszociálni, Fekete István állatregényeit mégsem jutna eszünkbe mesének minősíteni. Pedig regényeiben van néhány mesei vonás, és magának az állatregénynek a műfaja is az állatmesében gyökerezik. Az állatmese állati szereplőit azonban emberi jellemvonások jellemzik, erről nála viszont szó sincs. Fekete ilyen jellegű írásai inkább „megregényesített” állattani könyvekre emlékeztetnek, amelyekben a természetábrázolás reális marad, az állatokat pedig ösztöneik és a természet törvényei mozgatják.

¹Legutóbb a *Fészekrablás* című elbeszéléskötetben (Lazi Kiadó, Szeged, 2007).

²Horváth József (összeáll.): *Fekete István bibliográfia*. Lazi Kiadó, Szeged, 2008.

³Szabó Zsuzsanna:
„Az igazi irodalmi start”.
(*Négy állatregényről*).
In Sánta Gábor (szerk.):
*Az ismeretlen Fekete
István. Tanulmányok
egy ismerős íróról.*
Lazi Kiadó, Szeged,
2001, 108.

⁴Idézi Sánta Gábor:
*Hová sorolható
Fekete István prózája?*
Kortárs, 2002/2–3. 43.

Ezek a törvények — a Szabadok Törvénye néven — a *Kelében* különösen erős hangsúlyt kapnak. Kelét meglövik, és a gólya rabságban, az ember mellett él felgyógyulásáig, majd újra vándorútra kel. A sokat emlegetett Törvény egészen más, mint a kiplingi Törvény *A dzsungel könyvében*, amelyet teljesen valószerűtlen módon farkas és medve egymástól tanul.³ Fekete Istvánnál a természet ösztönösen megtanult, könyörtelen törvényéről van szó: „Pusztuljon, ami arra való — mondta az ősi törvény, pusztuljon, mondja mindenki, csak az nem mondta sohase, ha bele is törődött, aki pusztulásra volt ítélve. De egyedül küzdött az elmúlás ellen, s ha meggyógyul, ő is csak azt mondja, amit a többiek” (*Kele*). E törvény felett az embernek lehet hatalma: a beteg Kele az ember segítségével életben marad (ezzel a Törvény sérül), ennek ára azonban egy év kényszerű rabság a gólya megszokott vándorlása helyett.

A *Csí* „hősnője”, a legyengült Vit szintén párja nélkül kényszerül egy helyben maradni ahelyett, hogy tavasszal útnak indulhatna. A kisregény által nagyon érzelmes, ragaszkodó figuraként ábrázolt Vitnek hiába udvarol egy szintén Egyiptomban maradt másik fecske, ő hűségesen várja eltávozott párját, Csít, aki aztán új családdal tér vissza ősszel, a törvényre és a nemzetség elsőbbségére hivatkozva. A törvényről a rabság és a szabadság kapcsán a *Húiban* is sokat beszélget a bagoly és a kutya, azonban azt, ami a bagoly számára kézenfekvő, az emberhez idomult kutya már nem érti meg.

A mese kérdését illetően Fekete István így nyilatkozott a számára kedves skandináv szerzőkről szólva: „...az északiaktól tanultam meg ennyire szeretni a mesét. Őtőlük tudom azt is, hogy a mese akkor igazán az, ha egyúttal valóság is.”⁴ Nála a mesei elemek nem is a valóság hiányában keresendők, azt az egy dolgot leszámítva, hogy nála az állatok, sőt a növények és az élettelen természet elemei, a kozmosz jelenségei és bizonyos elvont fogalmak is tudatos, olykor „beszélő” lények. Ám ez csak első pillantásra valóságos. *A dzsungel könyvében* az állatok közös nyelven beszélnek, és megértik egymást az emberrel is, ami irreális elem. Fekete Istvánnál nincs kölcsönös megértés, közös nyelv az emberrel. Az eltérő fajhoz tartozó állatok (például a kutya és a bagoly a *Húiban*) sokszor egymást sem, vagy csak részben értik. Az állatok „beszéde” nála azt jelenti, hogy az állatok természetes reakcióit emberi nyelvre fordítja le. A *Kelében* maga is így ír egy, a gólya által a Naphoz „intézett” kérés után: „Nem szó ez a kérés, nem is hang, nem kívánság, nem vágy, nincs neve ennek a mozdatlanságnak, de benne van a szegény vándor néma állásában, csüggedt szárnyában, a fájdalomban...” Azt, hogy az elbeszélő kiolvas valamit állathőse testtartásából, elfogadhatónak érezzük.

Nem feltétlenül irreálisak, inkább az állatvilág sajátos kommunikációjába simulnak az állatok között egymás „említőneveiként” szóló elnevezések (a kutya mindig Vahur, a kacsa Tás, a lúd Gege stb.). Ezek mellett az ember is ad nevet az állatoknak (Bodri, Mancsi stb.), ez azonban az állatok számára érthetetlen, önkényes, bár tudják, kiről-miről

⁵Szabó Zsuzsanna:
i. m. 96.

van szó. Az ember egyedeket nevez el, míg az állatok többnyire fajokat (például Zú népe), hiszen a természetben a faj fontosabb az egyednél.⁵ Az állati említőneveket indokoltnak érezzük, ugyanis többnyire az illető állat által kiadott hangokat utánozzák. Ehhez képest az emberi nevek viszont önkényesek, elvesztették a reális összefüggést a megnevezettel, ahogy az ember is kiszakadt a természet ősi harmóniájából. Az állatok az égitesteknek is nevet adnak: a Nap Nagy Fény (*Kele*) vagy Nagy Fényesség (*Csí*), a Hold Hideg Fény (*Csí*) vagy Kis Fény (*Kele*). A hó a Nagy Fehérség (*Kele*). A betegséget, sebesülést Rosznak (*Hú, Kele*) nevezik.

Valóban mesei vonásokat Fekete egyes állatregényeiben inkább a cselekményformálásban, másrészt a hős figurájában találunk. A *Vuk*-ban és a *Bogáncs*-ban a cselekmény alakítását az a sajátos mesei morál határozza meg, miszerint győz a jó, és a hős megtalálja a boldogságot, a hétköznapiétól eltérő (*Bogáncs*) vagy a nézőpont eltolódása folytán ilyennek tűnő (*Vuk*) kalandokon keresztül is. Ez a morál persze más, emberi hősöket középpontba állító regényeiben is megjelenik, főleg *A koppányi aga testamentuma* és a *Hajnal Badányban* ilyen, de ugyanez a morál jellemzi az *Emberek között* cselekményalakítását is.

A *Vuk* és a *Bogáncs* hősei a mesebeli legkisebb fiút idézik. *Bogáncs* anyjának utolsó (legkisebb) kölyke, a történet végig kiskutyaként emlegeti. A regényről író kynológusok szerint ösztöneinek, viselkedésének, illetve annak ábrázolása, hogy mire képes egy tanulékony kutya, etológiailag mindvégig hiteles, a kiskutya fejlődésének bemutatása pedig annyira szabatos, mintha természetfilmet látnánk.⁶ *Bogáncs* valójában nem csodakutya (a szereplők ámulatukban szokták így emlegetni), csak rendkívül tanulékony. Inkább kalandos története teszi mesehőssé.

⁶Jilly Sára:
Bogáncs, Csikas, Csutak, Sajó és a többiek.
In Sánta Gábor (szerk.):
A természetbúvár Fekete István. Tanulmányok egy ismerős íróról II.
Lazi Kiadó, Szeged,
2002, 61–85.,
és Pomázi Ágoston:
„Az öreg *Bogáncs* utolsó kölyke” (*Etológia, kynológia és szépirodalom*).
In uo. 44–60.

A cselekmény fordulatos, izgalmas: *Bogáncs*, a pumi anyja elpusztulása után már kiskutyaként megtanulta rendkívüli ügyességgel terelni a juhokat. Véletlenül orvvadász törébe lép, de megmenekül, és egy vándorcirkuszhoz kerül, ahol új barátaival látványos műsorszámot ad elő óriási sikerrel. Majd ellopják, de megszökik a tolvajtól, és egy öregemberhez csatlakozik, akit később kirabolnak. *Bogáncs* segítségével a rendőrök azonosítják a tetteseket, aztán az öregember halála után megszökik ideiglenes otthonából, és visszakerül a cirkuszhoz. Nem sokkal ezután viszont találkozik igazi gazdájával, a számadó juhással, utána szökik, és hazatérésevel vége lesz a regénynek. Honti János szerint a mese kezdete az a pont, amikor a hős „éreztetni kezdi” létét, vége pedig az, amikor megszűnik kalandok hőse lenni, és újra reális körülmények közé kerül.⁷ Ez pontosan illik a *Bogáncs*-ra (és majd a *Vukra* is): a történet a kiskutya születésének leírásával kezdődik, és ott ér véget, ahol az élete megszokott rendjétől eltérő fordulatok véget érnek, visszakerül természetes közegébe. A mesében általában fontos a hőst kísérő szerencse szerepe. Itt is. Az, hogy a cirkusz éppen arra jár, ahol *Bogáncs* a patikusnál tartózkodik, majd hogy a kocsmába egyszerűen térnek be a cirkuszosok és a számadó juhász, szerencsés vélet-

⁷Honti János:
A mese világa. Pantheon,
Budapest, 1937, 110.

len, de a történet kedvező alakulásában döntő fordulat. Bogáncs, akár a népmesék okos, ügyes, szerencsés hősei, minden akadályt sikerrel vesz, egyik legnagyobb bravúrja pedig az, hogy embergazdáját is meg tudja menteni, és segítségével kézre kerülnek a tettesek. Az viszont, hogy ez ténylegesen azért sikerülhet, mert ő nem eszik idegen ételt (és így nem pusztul el), nem a szerencse, hanem tanulékonyasága eredménye. Egyébként úgy viselkedik, ahogy ösztönei diktálják, és a nyomozás során a rendőr ügyessége legalább ilyen fontos.

Vuk nem vándorol, mint Bogáncs, ám a többi szereplő őt is rendkívülinek tartja: az elárvult kistrókból híres, erős, rettegett vadász lesz, aki már fiatalon csodálatba ejti vén nagybátyját („Vuk, a róka népe rólad fog beszélni...”), ügyesen lop háziállatokat, csúffá teszi a kutyákat, kiszabadítja hűgát az ember fogságából, és végül megtalálja párját. Vuk a kisregény szerint különleges, zseniális példánya a rókáknak. A természet reális összefüggései nem torzulnak ebben a regényben sem, az elbeszélő nézőpontja, sőt rokonszenve viszont szélsőséges módon eltolódik az állatok világa felé. Az ember itt kívülálló ellensége a természetnek, és a kettő között megértésre egyáltalán nincs mód. Ez az eltolódás kölcsönöz a kisregény számára egy nagyon erős mesei karaktert, és ez tesz szükségesszerűvé egy olyan hőst, aki képes az emberi világot, ha nem is legyőzni, de kijátszani. A *Vuk* ebben kivételes Fekete István írásai között. Az állatok (amire más írásokban nincs példa) külön említőnevet is adnak az embernek, jelezve annak különállását: a Simabőrű.

Fekete Istvánnál általában még állatregényeiben is fontos (ha nem fontosabb) az emberi cselekményszál, illetve az, hogy az ember mégiscsak része a természetnek. A *Vuk*ban viszont — hiszen a róka az ember számára potenciális vadászszákmány — az emberek és kutyáik ellenségek, negatív figurák. A világ máskülönben a *Vuk*ban is reális. Vuk nem tesz mást, mint egy nagyon ügyes, életrevaló róka, mindvégig saját természetes közegében mozog, és ha az állatok közötti párbeszéd hiányozná, szinte semmi különös nem lenne a cselekményben. Ezek a párbeszédok határozzák meg a meseszerű cselekményt és hőst elénk táró elbeszélői nézőpontot. Természetesen itt is mesei keretet teremt az elbeszélő történet kezdetének és végének megválasztása: a kisregény kezdetén Vuk nem is vadászott még egyedül, amikor elveszti szüleit, a végén pedig maga is családot alapít. Mesehőshöz illően segítői (Karak) és ellenségei (az emberek és Sut, a farkatlan róka) is akadnak.

Mivel az előbbieken többször is felmerült a reális természetábrázolás kérdése, érdemes pár szót ejteni Fekete István realizmusáról. Realistának a szó szoros értelmében nemigen minősíthetnénk, a szakirodalom saját szóhasználatára nyomán azonban tündéri realizmusként emlegeti Fekete István sajátos világát. Ő maga Jean Giono-val kapcsolatban fogalmazott így 1941-ben: „Nagyon meglepett legutóbb Giono több magyarra fordított regénye, ez a tündéri realizmus, ami nekem is irodalmi eszményem.”⁸ A szakirodalom többek között a következőkkel jellemzi Fekete tündéri realizmusát: „»építő« vallásosság”, „hagyó-

⁸Idézi Sánta Gábor (szerk.): *A természetbúvár Fekete István*, i. m. 43.

⁹Uo. 44, 52

¹⁰Uo. 52.

¹¹Idézi Sánta Gábor: *Kisprózáinak állatvilága*. In uő: *Fekete István. Tanulmányok 3.* Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2009, 150.

¹²Vö. Bába Nándor: *Az Új Idők szerzője*. In Sánta Gábor (szerk.): *Az elfeledett Fekete István. Tanulmányok egy ismerős íróról III.* Lazi Kiadó, Szeged, 2004, 92–105, itt: 101.

¹³Sánta Gábor: *Kisprózáinak állatvilága*, i. m. 150.

¹⁴Lásd Pál József – Újvári Edit: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest, 2001.

mányórzés”, „a természetábrázolás animizmussal és panteizmussal gazdagított” változata, „alázatosság”, „kozmosz életszemlélet”, „az átélte természet csodája” és „a természettel való egybeolvadás”,⁹ illetve amit Fekete István maga úgy fogalmazott meg, hogy „az én irodalmi céloim világos: béke és szeretet az élet minden rezdülése iránt”.¹⁰

Elbeszélői stílusa is a tündéri realizmus kettősségét tükrözi: leírásai pontosak, párbeszédei valószerűek, nyelvezete erőteljes, sokszor csillogtatja remek humorát is, írásai mégis rendkívül líraiak, érzelmeteliek (állattörténetei közül a *Csít* hatja át leginkább a költői-ség), sok helyütt, a természetről, a világmindenségről, a legalapvetőbb emberi értékekről szólván pedig szinte imádságosan emelkedettek.

A tündéri realizmussal kapcsolatosan fentebb már megfogalmazódott Fekete István panteizmusa, vagyis az, hogy számára a természet nem pusztán az élet fizikai színtere, hanem a világmindenséggel való misztikus egybeolvadás közege is. A természethez való viszonyáról ő maga úgy nyilatkozott, hogy az állat- és növényvilág élete számára „szébb és csodálatosabb, mint az embereké. Van benne valami a titokból és a megfajthatatlanságból, ami vonzza és izgatja az embert.”¹¹ Ez a vonzalom életművét is misztikus elemekkel gazdagította. Panteizmusa teljesen ösztönös volt, misztikusságában viszont volt tudatosság.¹² Misztikus hajlama mély vallásosságában, katolicizmusában, illetve rendkívüli, szinte ideges érzékenységében gyökerezett. Erről sokat elárulnak a gyermekkoráról szóló írásai. Például *Ballagó idő* című önéletrajzi regényében is ír arról, hogy kisgyermekként kint sétálva — nagyanyja megdöbbenésére — úgy hallotta, hogy semmihez sem hasonlítható, édes lány muzsika úszik fent a levegőben. Szívesen olvasott misztikus, okkult szerzőket, természeti környezetben játszódó metafizikus szépirodalmat (például Gionót).¹³

Bizonyos állathősei misztikus szimbólumként is ismertek.¹⁴ A holló (*Kró*) egyes hiedelmek szerint az égi és a földi világ közt közvetít, de a halált is jelképezi. A kis román hegyi faluban játszódó, töredékben maradt *Kró* története — bár a kibomló tavaszban játszódik — Fekete Istvánhoz képest szokatlanul sötét tónusú. Réges-régi jegenyefenyőn hollók élnek. A közösség még pénzért sem engedi kivágni az ősi fenyőfát. A fa alatti ház öreg gazdája a babonás szomszédok szerint beszél a madaraival. A hollófészkek réges-régi, de a nőstény holló nemrég újra tojásokat rakott. A hollók nem túl vonzó állathősök, amennyiben dögöt esznek, és emiatt vannak távol fészkek pusztulása idején is. A pusztulás áthatja az egész történetet: az elbeszélő hosszasan, részletesen írja le a szarvastetem körül nyüzsgő különféle dögevő állatok ténykedéseit. A kis közösség temetkezési szokásairól is hosszabban beszámol. Azt is megtudjuk, hogy a faluban római kori sírleleteket találnak. A történetben aztán meghal Ioan, az öregember, és a halála előtt megrakott, őrizetlenül maradt tűzhely miatt a ház és a vén fenyőfa tüzet fog, és a hollópár fészke elpusztul.

A halál az elbeszélői szándék szerint mégsem negatívumként, hanem az élet szerves részeként jelenik meg a *Kró*-ban: a dögevők szá-

mára az életet jelenti, a ház mögé temetett öregek pedig haláluk után is jelen vannak a család életében: tanácsot adnak a sírjukhoz kimenő családtagoknak, vagy megakadályozzák, hogy a lányunoka megfledkezzen magáról a kaszáló végében. A nagy tűzben a lángok azt sutogják, hogy újjászületik majd, ami most elég: „Omló föld lesztek újra, kalász a mezőn, gyümölcs a fán, viasz a mézben...” Életről és halálról elmélkedve az elbeszélő így ír: „...a természettől elszakadt ember borzongásában úrrá lett, megénekelte és rettegett Halál nem volt hosszabb pillanata az Időnek, mint a legrövidebb élet. Küzdeni persze mindenki küzdött ellene, de nemcsak az élők küzdöttek az ellen, hogy élelemmé váljanak, hanem az élelem is, hogy újra élet legyen, s mindez csak azért volt, mert nem tudta senki, hogy a Halál fogantatásának nincs-e olyan szent, teremtő üdvözlése, mint az Életnek.”

Az általában a bölcsességet szimbolizáló bagoly (*Hú*) esetében az író az vonzotta, hogy „szemükben misztikus időtlenséget vélt felfedezni”. A bagoly Fekete Istvánnál „[m]agányosan szemlélődő lény, akin keresztül a Természet — azaz meggyőződése szerint: Isten — bölcsessége megnyilvánulhat”.¹⁵ A *Hú* cselekményében egy nagyon erőteljes misztikus, sőt transzcendens vonást találunk, bár a történet a „megszólaló” természetet leszámítva nagyrészt a realitás síkján marad. *Hú*, az uhubagoly azonban, aki majdnem a cselekmény végéig ketreben vegetál, Fekete István állathősei között kivételes misztikus képességgel bír: álmodik, vagyis inkább látomásai vannak. Ilyenkor szabad, családja is van, és éjszakai útjain az emberek között egykor lezajlott csatározásokat lát, de néha olyan érzésünk van, mintha ezek a jövőt is mutatnák.¹⁶ *Hú* érzi, hogy valóban háború van készülődésben az emberi világban. A valóságos cselekvés lehetősége helyett olyan erővel vizionál, hogy maga is alig tudja eldönteni, hogy az aktív álom vagy a passzív ébrenlét a valóság. Különös képességéről hiába mesél a kutyának, az nem érti. A déli szélről kap csak tanácsot arról, hogy melyik az igazi világ, az ébrenlété vagy az álomé: „Mind a kettő igaz, *Hú*. Mind a kettő valóság, amiben benne vagy, voltál vagy leszel...” Ebben a regényben a bagoly nem bölcsként, inkább tényleges környezetén gondolataiban túllépni képes állatként jelenik meg. Ugyanakkor az sem véletlen, hogy épp egy bagolynak vannak háborús víziói, hiszen maga is vérengző ragadozó.¹⁷

Jóval derűsebb a fecske és a gólya világa. A fecske (*Csí*) a tavasz hírnöke, a remény szimbóluma is, élet és halál között közvetít, emellett a magyar hitvilágban Isten madara. A *Csí*ben nagybeteg magyar fiatalasszony fekszik abban a kórházi szobában, amelyet *Vit*, az Egyiptomban rekedt beteg fecske olykor meglátogat. A fiatalasszony sem tud hazamenni, a fecskével való „beszélgetései” nyújtanak számára vigaszt és pillanatnyi reményt, ha gyógyulást nem is. A halála előtti utolsó perceiben is a fecskével próbál üzenni otthon maradt kisfiának. A fiatalasszony és a fecske valahol megértik egymás helyzetét, a fecskék sorsa pedig lírai-misztikus tükre is az emberi mellékszereplők sorsának. *Vit* gyógyultan tud majd hazarepülni, de a tény, hogy volt

¹⁵Sánta Gábor:
„A sötétségnek kiáltott
halálosan nagy bánat?”
Hu. In uő: Fekete István.
Tanulmányok 2.
Pro Pannonia Kiadói
Alapítvány, Pécs,
2005, 220.

¹⁶Szabó Zsuzsanna:
i. m. 104.

¹⁷Pósa Zoltán:
*Természettudás és
állattörténet. Vázlat
Fekete István
„állatregényeiről”.*
Kortárs, 1984/2. 309.

párjának, Csínek új családja van, illetve saját új párját akkor tudja csak elfogadni, amikor látja, hogy a fiatalasszony frissen özvegyen maradt férje egy szőke lánnyal ül a parkban. „Ők is tudják a törvényt” — gondolja.

A gólya (*Kele*) többek között a hosszú élet szimbóluma, a szemlélődés megtestesítője, a kereszténységben a kegyesség, a tisztaság, a jámborság jelképe. A regénybeli gólyát, aki valóban szemlélődő szereplő, érezhetően némi távolságtartással tiszteli a többi állat. A gólya és a fecske szimbolikája több hasonlóságot is mutat: mindkettő a tavasz, az újjászületés jelképe is, és mindkettő Krisztus-szimbólum. Fekete István e két állathósnél valamiféle ősi „vallásossággal” találkozunk. Amikor Kele beteg szárnyal áll a háztetőn, a felkelő naphoz fordul: „Áldott légy, Nagy Fény — mondja a magányos gólya meg sem rebbenő szeme —, áldott légy, és gyógyítsd meg a szárnyam.” A Csí fecskéi hasonlóan szólnak, szinte imát mondanak a Naphoz: „Nagy fényesség, légy áldott, hogy visszajöttél...”

A szakirodalom viszonylag kevés konkrétumot ír Fekete István és a mítoszok kapcsolódásáról.¹⁸ Fekete István írásai bonyolult, többretegű szövegek, amelyeket át- meg átszőnek a mítoszi elemek. A mítoszi világszemlélet nála általában nem a történet vagy a hős megformálásában jelentkezik, ez alól talán csak a *Lutra* kivétel. Ám ősi mítoszokat idéz, ahogy Fekete István panteisztikus szemlélete átjelkesíti a természetet, a tájat, a tárgyakat, sőt az egész kozmoszt.¹⁹ A megszemélyesítés itt azt jelenti, hogy a megszemélyesített jelenségek tudatosan cselekedhetnek, „megszólalhatnak”, egymással kommunikálhatnak, közöttük emberi viszonyt feltételezhet az elbeszélő, néha pedig vizuálisan is megjelenít elvont fogalmakat (például a *Lutrán*ban az évszakokat). Az állatokon kívül „megszólalhat” a növényvilág (például a *Húban* a bagolyház melletti vén almafa és a torma levelek, vagy a *Lutra* öreg nyárfája), az élettelen dolgok (a *Húban* a nádkunyhó fala, a *Lutrán*ban a folyó, a *Toronyban* fejfái), az év- és napszakok, a meteorológiai és kozmikus jelenségek (nagyon gyakran a szél, olykor az égítetek) is. Alakot ölthet a halál is, mint a *Toronyban* című kisregényben: „Amikor a halál látta az öreg Mihályt megérni a nagy útra, talán az is ilyen szelíden mondta: — Lekaszalom holnap Süle Mihályt...”

¹⁸Lásd Sánta Gábor: *Képzelet és valóság (Bodzaérestől somvirágzásig: az Emberek között)*. In Fekete István: *Emberek között*. Lazi Kiadó, Szeged, 2011, 219., és Pósa Zoltán: i. m. 310.

¹⁹A mítoszi elemekhez lásd Jeleazar Meletyinszkij: *A mítosz poétikája*. (Ford. Kovács Zoltán.) Gondolat, Budapest, 1985.

Az *Emberek között* első színre lépő szereplői a megszemélyesített napszakok:

„Az Éjszaka felnézett a csillagokra, s a csillagok reszketve intettek, hogy ők már látják a Napot. (...)

Az erdőben tétován járt a Szürkület.

Nem tudta, menjen-e vagy maradjon. Nem tudta, kinek a gyermeke, az Éjszakáé-e vagy a Nappalé, mert senkinek sem kellett.

— Nagyon világos vagy — mordult rá az Éjszaka, ha megpróbálta nyomon követni —, ne mászkálj utánam!

— Takarodj! — vágott rá aranyvesszőjével a Nap. — Olyan vagy, mint a Denevér. Semmi közöm hozzád.”

Az évszakok antropomorfizálása, „hatalomváltásuk” leírása a *Lutrában* a regény konkrétabb cselekményszálai (a vidra, a róka, illetve a vadász története) háttéréül szolgáló külön történetet ad. A regény egy ősztől nyárig ívelő időszakot fog át. A természet ciklikus változása, vagyis a mitikus gondolkodásban, a kalendáriumi mítoszokban is meghaló és feltámadó istenségekkel szimbolizált évszakováltások pontosan nyomon követhetők. Ott van az Ősz rongyain kegyetlenül mosolygó Tél úr, „az idő negyedes fejedelme”, a legmarkánsabban életre keltett figura az évszakok közül („A fiatal Tél szemében a jéghegyek érzéketlensége s a hideg kegyetlensége villogott. Tündöklő ruhája gyapját a világűr hidege szőtte, és a sarkcsillag rajzolt rá finom jégvirágokat. Csizmája: mint az üveg, mentéje hó, piros áfonyagombokkal, és felhőkucsmáján egyetlen jégbriliáns, olvadhatatlan jégből, a sarki tenger legmélyebb jégbányájából.”) csatlósaival, a Szél vezetésével óriásokként megjelenő kisebb szelekkel. Aztán a Tél is megöregszik, de nem tud meghalni, csak amikor utódja, a fiatal lány, a Tavasz („zöld szandál van mezítelen lábán, hajában egy szál hóvirág, és csak mosolyog”) szívet ad neki. Végül pedig minden évszak kiszolgálója, „a Szél vakon pislog a kápráztató fényben, és csak két szalmaszínű szandált lát, amint elindul a búzamezők felé a Termékenység aranyhajú asszonya: a Nyár.” A *Kelében* az elbeszélő így írja le a közelgő őszt: „Jöttek a felhők, egyre jöttek (...) és nem mondta senki, de mindenki tudta, hogy a távoli dombok ködbe borult hátán, a kertek bokrainak sűrűjében, az erdők hallgatásában, a nádasok puha sziszegésében ott hallgatózik már öreg somfa botjára támaszkodva szelíden és szomorúan a Nagy Vándor: az Ősz.”

Az idő rendkívül fontos Fekete számára, sokszor szinte ezt is meg személyesíti mint egy mindenek felett álló hatalmat: az Idő. Az idő a változással is egyenértékű: „Az Idő mintha megállt volna a ködben, és ha a patak nem susog, azt lehetett volna gondolni: nincs is Idő, csak Tér van, reménytelen végtelenség, melyben nincs tegnap és nincs holnap, és a ma is csak annyi, mint a patak bujkáló susogása és az ereszek félnék csepegése” (*Kró*). Legtöbb művében az időpont nincs meghatározva, nincs jelentősége. Egyedül a *Hú* cselekményét tudjuk pontosan a második világháború kitöréséhez kötni. Fekete Istvánnál az idő általában nem lineáris, inkább ciklikus sémát mutat, nem véletlen, hogy több írásában (*Csí*, *Emberek között*, *Kele*, *Lutra*) is éppen egy naptári évnvi időszakot ível át a cselekmény.²⁰

Fekete Istvánnál az emberi világ sokszor a falu zárt, szinte archaikus hangulatú közössége. Az állatregények (főleg a *Kele*, illetve részben a *Lutra* és a *Bogánacs*) emberi cselekményszála ilyenkor nem túl eseménydús: az emberhősök egyénítettek, színesek, de a mindennapokból legfeljebb egy-egy vadászat, halászat, esetleg házasságkötés vagy haláleset emelkedik ki. A cselekmény miatt előrehaladónak érzékeljük ezeket a történeteket, de az igazi hangsúly a ciklikusságon van: az idő múlik ugyan, de tulajdonképpen ugyanazok a történések ismétlődnek. Ezek a Fekete Istvánnál szinte rituálisnak tűnő esemé-

²⁰Vö. Bába Nándor: i. m. 101 is.

nyek (az ünnepek, a gyermekszületések, házasságkötések, temetések mellett tulajdonképpen a mindennapi tevékenységek is) segítenek megőrizni az egyén és a társadalom harmóniáját.²¹ Elég csak arra az epizódra gondolni a *Keléből*, amikor a fiatal cigány feleségét vilámcsapás éri, miközben kisfiával hazafelé tart. Az asszony meghal, a férj vigasztalhatatlan, de a halotti toron már hajlik rá, hogy új feleség után nézzen, hiszen fiatal még, és fiának is anya kell. Az élet nem áll meg.

Nemcsak az idő, hanem a tér is archaikus képzeteket kelt. Fekete István többnyire nem nevesíti helyszíneit, esetleg fiktív helyneveket ad. Legfeljebb életrajza alapján lehet sejteni, hogy mi szolgált mintául egy-egy regénye helyszíneihez. De ez nem is lényeges. A hangsúly inkább azon van, hogy a hely, ahol a hősök élnek, számukra a világ biztonságot jelentő centruma, akárcsak a mítoszokban, ahol a világ középpontja az ember lakóhelye, az ismert kisvilág, ezen túl pedig vad, ismeretlen perifériák húzódnak.

Bogáncs életének centruma egy juhakol volt, ott látta meg a napvilágot, és mindvégig ez maradt számára az otthon, a biztonság igérete. Az akol kisvilágából ugyan egy véletlen folytán kijut az ismeretlen nagyvilágba, de az otthon vonzása legyőzhetetlennek bizonyul majd. Az otthon számára a rendet jelenti: ott mindennek megvan a saját, régtől fogva kialakult helye, az állatok és az emberek a legkisebb birkától a számadó juhászig megnyugtató hierarchiában élnek. Ezt veszteti el Bogáncs, amikor bekerül a cirkusz tulajdonképp kaotikus, idegen világába, majd amikor újabb gazdájánál — még ha faluról, tehát nyugodtabb helyszínről is van szó — bűnügyi történetbe csöppen, aztán új gazdához kerül. Ám hiába áll helyt és arat elképesztő sikereket minden újabb és újabb közegben, igazi otthonát az öreg juhásznál érzi, és visszamegy hozzá, amint lehet. A vándorlásra mégis szükség volt: megismerte a világot, és megtanulta elválasztani egymástól a valóságot és az illúziót, a jót és a rosszat. A káosz legyőzése és a harmóniateremtés a mítosznak — és a mesének — is jellemző eleme.

A mítoszi világmodellben gyakran játszik fontos szerepet fa (világfa, életfa). A *Lutrában* szinte ilyennek érzékeljük a Lutra barlangját védő öreg nyárfát, amely a folyóval szokott „beszélgetni”. Amikor kidől, Lutra addigi világa is megsemmisül. Ez készletet Lutrát arra, hogy elvándoroljon ismeretlen helyek felé. Hasonlóan ehhez a *Vuk* rókacsaládja is egy öreg tölgy alatt él („gyökerei szinte markukban tartották a kis homokhalmot”), míg a vadászok le nem rombolják barlangjukat. Szintén szimbolikus, ősi fa a *Kró* hollóinak jegenyefenyője: „Ilyen öreg fenyő nem volt már a környéken, de ilyen hatalmas se. (...) A régi idők utolsó fája volt ez a fenyő, és nem akadt ember a környéken, aki ilyennek ne tudta volna minden emlékezet óta.” Amikor egy kereskedő ki akarja vágatni, a fa alatti házban élő öregember dühödten esik neki: „— Mit akarsz, te ember!? — ordította. — A fa az én fám; az apámé volt, meg annak is az apjáé...” A megszólítás is sugallja, hogy a fa sokkal ősbibb annál, hogysen emberek irányít-

hatnák a sorsát. A *Króban* egy másik ősi fa is szerepel, egy öreg tölgy, amely „soha nem esett útjába a Bajnak és a Rossznak”.

A fához hasonlóan fontos a folyam: sok kultúra mitológiájában határozza meg a világmindenség orientációját. A *Lutra* egész szerkezetének a folyó adja a gerincét. Így kezdődik a regény: „A folyó olyan régen indult, hogy arra már senki nem emlékezhetett...” Ez a mondat szinte az előidő képzetét kelti, és a folyó aztán mindvégig olyan erőteljesen jelen van a regényben, mintha maga is élő szereplő lenne. *Lutra* számára lakóhely és élelemforrás, itt halászik és környékén vadászik az ember is, és a folyó végtelen folyásához kapcsolódik az élet folytonossága is, hiszen *Lutra* elpusztul ugyan, de a folyó melletti barlangban ott növekednek már utódai, és a nemzedékek láncá továbbviszi az életet.

A szakirodalom a *Lutrát* — a *Húhoz* hasonlóan — a kiváló részletek ellenére nem tartja túl jól sikerült regénynek.²² *Lutra* viszont mindenképpen különös hős, figurája és története is túlmutat a többi regény hőseien. A vele találkozó emberek mind megdöbbennek a vidra hatalmas méretein. Kivételes fizikai adottságai szinte mítikus hősöket idéző, sötét belső mélységeknek adnak keretet. Kiváló vadász, és mert nagyobb, erősebb és ügyesebb a többi állatnál (fajtársainál is), egyedül is marad, hiszen saját élőhelyén a legtöbb állatot el tudja pusztítani, amit nem csak éhsége csillapítására, hanem élvezetből is tesz. Családra sincs szüksége, a kis nőtényvidrához csak futó ösztönök hajtják, utódai nem érdeklik. A történetben Karak, a róka az ellenpontja, aki hím létére aktívan részt vesz kölykei felnevelésében, (jóval kevésbé sikeres) vadászatainak célja pedig elsősorban családja táplálása. A rókára így a Tavasz is rámosolyog.

A vidra viszont önző magányosságban él, amiért aztán a történet szerint fizetnie kell: „Az éjjel kellemes és könnyű vadászata volt, mert a melegedő vízben megindult a hal. A nagy vidra alaposan kiszórakozta magát. Evett, amennyi belefért, aztán csak ölt, ölt, ölt... *Lutrának* csodálatos szeme volt, de azt mégsem vette észre, hogy egy zöld szandálos, karcsú lány áll a parton: maga a Tavasz. Ruháját mintha ködből szőtték volna, fején fehér koszorú kökényvirágból, és szomorúan nézte a vérengzést...” Amikor a Tavasz látja, hogy *Lutra* elkergeti párját, aki kölykeiket neveli, így szól: „Leveszem róla a kezem...” *Lutrát* azonban „nem érdekelte semmi, csak saját maga. Bezárkózott önmagába, és kizárta magát az összesség termékeny nagy köréből, amelyből minden élet születik, s amelybe minden élet visszatér.” Ekkor tudja őt meglőni Miklós, aki csak eszköz a vidra történetében: a természet ítéletét hajtja végre *Lutrán*. A természet törvényeit ugyanis nem csak a faj fennmaradásának könyörtelen szabályai alkotják. Ebben mutatkozik meg legszebben Fekete István panteisztikus szemlélete. Ami igazán számít, az az élet és a mindenség alapja, a szeretet.

²²Vö. Sánta Gábor:
Egy vidra regénye? Lutra.
In uő: *Fekete István.*
Tanulmányok 2.
Pro Pannonia Kiadói
Alapítvány, Pécs,
2005, 160–169.